

2005

1199к



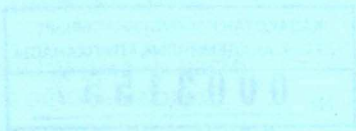
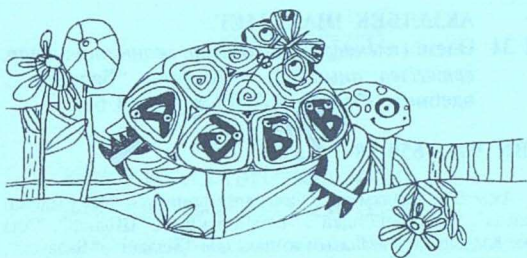
Акылбек  
Шаяхмет

Әдемі



Ақылбек  
Шаяхмет

# Әдемі



Балалар  
ДЕБИЕТІ

Алматы  
2005

*Қазақстан Республикасы Мәдениет,  
ақпарат және спорт министрлігінің бағдарламасы  
бойынша шығарылып отыр*

**АҚЫЛБЕК ШАЯХМЕТ.**

**Ш 31** Әдемі (өлеңдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, ертегілер, аңыздар). — Алматы: “Балалар әдебиеті” баспасы, 2005 ж. — 144 бет.

ISBN 9965-650-38-1

Ақылбек Шаяхметтің балаларға арналған “Күлімдейді күніміз”, “Гүл мен бидай”, “Біздің бақша”, “Шынар”, “Аяз және Қыдыр” деп аталатын жинақтары “Жалын”, “Балауса”, “Елорда” баспаларынан жарық көріп, кішкентай оқырмандардың ықыласына бөленген болатын. Өлеңдері мектеп оқулықтарына, “Жыл—он сі ай” жинақтарына енгізілген.

Ақынның бұл кітабына кейінгі жылдары жазған жаңа туындылары қамтылған. Өлеңдердің тілі жатық, бала ұғымына жеңіл, жылдам жатталады.

Кітапта сонымен бірге Наурыз тойына арналған шағын пьесалар мен сценарийлер бар.

Ш 470225020  
00 (05) — 05

ББК 84 ҚАЗ 7

ISBN 9965-650-38-1

© Ақылбек Шаяхмет, 2005  
© “Балалар әдебиеті”  
баспасы, 2005



## Бірінші бөлім

### ӨЛЕҢДЕР

#### ӘДЕМІ

Күн сәулесі төгілгені әдемі,  
Кемпірқосақ керілгені әдемі,  
Көк шалғында асыр салып жүргенде,  
Көк көбелек көрінгені әдемі.

Жас шыбықтың бүр ашқаны әдемі,  
Алма ағаштың гүл ашқаны әдемі,  
Қариялар жол үстінде кездесіп,  
Амандықты сұрасқаны әдемі.

Бұлбұл құстың сайрағаны әдемі,  
Қозы—лақтың ойнағаны әдемі,  
Ақ боз атын ерттеп мініп атамның  
Қойды өріске айдағаны әдемі.

Ақ ботаның үлкен көзі әдемі,  
Әжеміздің күлген кезі әдемі,  
Бәрінен де жасқа толған бөпемнің  
Тәй — тәй басып жүрген кезі әдемі.

## РАХМЕТ

Сен сыйладың таң нұрын,  
Күннің күміс шапағын.  
Еркін күнім — тағдырым,  
Рахмет саған, Отаным!

Көз жетпейтін алысқа  
Жетіп жатыр атағың.  
Ұшты қазақ ғарышқа,  
Рахмет саған, Отаным!

Жауқазындай құлпырған  
Келеді өсіп қатарым.  
Жақсылыққа ұмтылған  
Рахмет саған, Отаным!

Жүрегімде сен барда  
Таусылмайды сапарым.  
Түстік түзу, кең жолға,  
Рахмет саған, Отаным!

Өзің үшін буғам бел,  
Шарықтайды шат өнім.  
Рахмет саған, туған ел,  
Айналайын, Отаным!

## КІМ АРДАҚТЫ?

Ең ақылды —  
Дана,  
Ең пейілді —  
Дала.  
Ең қымбатты —  
Бала,  
Ең ардақты —  
Ана.

## ЫБЫРАЙ АТА

Ел білетін атағын,  
Қоңырауы даланың,  
Ескерткіші атаның  
Төрінде тұр қаланың.

Тұғыр тасты сүйеді  
Күн шуағы арайлы.  
Лүп – лүп етіп жүрегі,  
Бал – бөбектер қарайды.

Көкіректе көп үміт,  
Біз де ойға батамыз.  
“Кел, балалар, оқылық!” –  
Деп тұрғандай атамыз.

## ҰСТАЗ

Ардақты мұғалім,  
Сарқылмас бұлағым.  
Таусылмас мәңгілік  
Сен жайлы жыр – өнім.

Қанатым талмайды,  
Қиялым самғайды.  
Ақын да, ғалым да  
Ұстазсыз болмайды.

Құттықтап бүгін мен,  
Мереке күніңмен,  
Ойыма нәр алам  
Сен берген білімнен.

## ӨМІР ӨЗЕГІ

Министр де, академик, ғалым да,  
Бәрі шәкірт ұстаздардың алдында.  
Ойлан, шәкірт!  
Тырыстың ба намысқа?  
Ұстазыңның жүрегінде қалдың ба?!  
Ұстаз сенің өміріңнің өзегі,  
Нағыз ұстаз —  
Өнер — білім өзені.  
Ұрпақ үшін ағарса да самайы,  
Қандай бөгет кездесе де, төзеді.

Ұстаз — ұйтқы,  
Алып шығар қорлықтан,  
Өнегелі өміріне болдық таң.  
Ыбырай мен Ахметтің үлгісі  
Жанып тұрған шырақ  
болар сондықтан.

## МЕКТЕБІМ

Алтын ұям, ақ бесігім, мақтаным,  
Сенен асқан құтты мекен таппадым.  
Сен арқылы білім деген отаудың  
Қасиетті босағасын аттадым.

Жұлдыз болып жарық  
құйдың санама,  
Жақсылықты ұмытуға бола ма?!  
Шәкірттерге бұлағыңнан нәр бердің,  
Әз анадай ақ сүт берген балаға.  
Әлі есімде үнілгенім картаға,  
Сабак айтып тұрған кезім ортада.



Бір балақай отыр ма екен  
жыр жазып,  
Бір күндері мен отырған партада.  
Баспалдағым болып едің өмірде,  
Саған деген алғысым көп көңілде.  
Арманымды аялаған мектебім,  
Қалдың орнап жүрегімнің төрінде.

## **ЖАҚСЫ КӨРЕМ**

Жақсы көрем апамды,  
Жақсы көрем папамды,  
Олар маған әрдайым,  
“Сыйла, — дейді, — атаңды!”

Түзететін қатемді,  
Жақсы көрем атамды,  
“Сүй, — дейді атам, — жаныңдай  
Туып — өскен Отанды!”

## **САРДАР МЕН САРБАЗ**

Қорғансыздың қорғаны,  
Ұққан елдің арманын,  
Атың мәңгі есімде,  
Аманкелді — сардарым.

Жыршылардың сарбазы,  
Ақындардың маңғазы,  
Омар Шипин атақты,  
Аманкелді сарбазы.

Тыңдап оның ақылын,  
Қол бастаса батыры,  
Көп тілегін жыр қылып  
Жырға қосқан ақыны.

## ҚҰШТАРЛЫҚ

Қара тасты қақ жарып,  
Гүл өсіпті қылтиып.  
Қарап тұрдым таң қалып,  
Көргенімнен сыр түйіп.

Қысты қуған көктемдей,  
Міне, қандай құштарлық?!  
Лықсып, сыртқа тепкендей  
Бойындағы күш барлық.

Атылмай ма жанартау,  
Жер астынан бұлқынып.  
Болмасаң тек самарқау,  
Сен де өсерсің құлпырып.

## ТЫРНАЛАР

Көктем күні көптен күткен  
Әкелгендей бір хабар,  
Шайдай ашық зеңгір көктем  
Тыраулайды тырналар.

Айтындаршы, қайтқан құстар,  
Қандай жерден өтіндер?!  
Күйге құмар, әнге құштар,  
Қандай елге жеттіндер?!

Қандай белде, қандай шөлде,  
Қандай елде болдыңдар?!  
Аялдамай айдын көлге,  
Қайда барып қондыңдар?!

— Көрдік үлкен өзендерді,  
Асқар таудың шыңын да,

Астық талай кезендерді,  
Көрдiк шөлдің құмын да.

Талай елді басып өтіп,  
Туған жерге келеміз.  
Әнімізді шашу етіп,  
Өзен, көлін көреміз.

Көз алдыңнан нуы көшкен,  
Көрікті жер көп дейді.  
Бірақ, бірі туып – өскен  
Мекеніңе жетпейді.

Көктем күні көптен күткен  
Әкелгендей бір хабар,  
Шайдай ашық зеңгір көктен  
Тыраулайды тырналар.

## **ДИҚАНДАР ОТАНЫ**

Қыр төсінде қырмызы  
Еңбек еткен ұл – қызы.  
Кеудесінде Кәмшаттың  
Жарқырайды жұлдызы.

Ер есімі жаңғырып,  
Айтып жүрміз өн қылып.  
Батырларын біздің ел  
Ардақтайды мәңгілік.

Дәнмен шығып атағы,  
Дала шалқып жатады.  
Қостанайдың өлкесі  
Тыңгерлердің Отаны.

## ҰЛАНДАР ЖЫРЫ

Туған жерді сүйеміз,  
Шымыр болып өсеміз.  
Ыстық күнге күйеміз,  
Салқын суға түсеміз.

Бір, Екі!  
Бұйрықты орында!  
Үш, төрт!  
Орнында адымда!

Мақсат айқын елім деген,  
Бұзылмайды іргеміз.  
Адалдықпен, сенімменен  
Әрқашанда біргеміз.

Бір, Екі!  
Нық болсын қадамың!  
Үш, Төрт!  
Желбіре жалауым!

## ЖЕҢІС ЖАРҚЫЛЫ

Мамырдағы ақ таңды  
Көрген халық шаттанды.  
Көңілдері жаз болып,  
Аққу келіп, қаз қонып,  
Үлкен—кіші табысып,  
Құлын мен тай жарысып,  
Ән әуелеп, шалқып күй,  
Көшелерде шалқып би,  
Жарқылдары Жеңістің  
Жадыратты Жер үстін.

## БАТЫР БАБАМ

Келбетіне сүйіндім,  
Қаймықпайтын ауырдан,  
Төрінде түр үйімнің  
Батыр бабам Бауыржан.

Бейбіт күнге аңсатқан  
Аман жеткен “дауылдан”,  
Дұшпандарын қаусатқан  
Батыр бабам Бауыржан.

Шығады ерлер әлі де  
Қала менен ауылдан.  
Үлгі – өнеге бәріне  
Батыр бабам Бауыржан.

## ЖЫЛ МЕЗГІЛДЕРІ

### *Көктем*

Көк те, жер де көкпеңбек,  
Кетті бұлттар көкке өрлеп.  
Аспан Жерге аямай  
Бояу – нұрын төккен бе ?

### *Жаз*

Жасыл шалғын, жапырақ,  
Жасыл барлық атырап.  
Қыздырындық күнге біз  
Жағажайда жатып ап.

### *Күз*

Жаз да жылдам өтіпті,  
Күн суытып кетіпті.  
Кимек болып сандықтан  
Алып қойдым етікті.

### **Қыс**

Есік алды сырғанақ,  
Боран жатыр қырды орап.  
Жауған қарға ақ мысық  
Терезеден тұр қарап.

### **КӨКТЕМДЕ**

Ақ қар еріп, жоғалды,  
Құстар қайтып оралды.  
Ұя жасап өзіміз  
Күтіп алдық оларды.

Кішкентаймыз әлі біз,  
Бар, алайда, өліміз.  
Суды сайға ағыздық  
Жыра жасап бәріміз.

### **ЖАЗДА**

Талай қызық бар мұнда,  
Тамашаға тоймадық.  
Жасыл кілем — шалғында  
Аударыспақ ойнадық.  
Ойыннан еш жалықпай,  
Доп қууға жөнелдік.  
Суға сүңгіп балықтай,  
Қуанышқа кенелдік.

### **ҚЫСТА**

Көкжиектен басталған,  
Дала әппақ мамық бір,  
Әппақ ұлпа аспаннан  
Жапалақтап жауып тұр.

## КҮЗДЕ

Жас шыбық бүрісіп,  
Дірдектеп тонады.  
Аспанда ығысып,  
Бұлт көшіп барады.

Сап – сары атырап,  
Суық жел соғады.  
Сарғайған жапырақ  
Қолыма қонады.

## ЖЫЛ ҚАЙЫРУ

2000 – ұлу жылы ұлы болсын,  
2001 – Жылан жылы жылы болсын,  
2002 – Жылқы жылы жал–жая көп,  
2003 – Қой жылында  
                Қыдыр қонсын.  
2004 – Мешін жылы мейман келсін,  
2005 – Тауық жылы төрін берсін.  
2006 – Ит жылында игілік боп,  
2007 – Доңыз жылы дархан болсын.  
2008 – Тышқан жылы тағам толсын,  
2009 – Сиыр жылында  
                сауын болсын,  
2010 – Барыс жылы бақыт әкеп,  
2011 – Қоян жылы құтты болсын.  
ОН ЕКІ жыл зулап өтіп,  
Тағы да бір МҮШЕЛІ толсын!

## ОН ЕКІ АЙҒА ТІЛЕК

Қаңтар қатулы болмасын,  
Ақпан ашулы болмасын,

Наурыз назды болсын,  
Көкек сазды болсын.  
Мамыр мейірімді болсын,  
Маусым мағыналы болсын,  
Шілденің шырайы кірсін,  
Тамыз тамылжып тұрсын,  
Қыркүйек қазына жисын,  
Қазан қаспақты болсын,  
Қарашада қар көп болсын,  
Желтоқсанда жел жоқ болсын!  
Елімнің мерейі асып,  
Он екі ай елжіреп тұрсын!

### **ҚЫДЫР АТАНЫҢ БАТАСЫ**

Ал, ендеше, халайық!  
Тілек тілеп қалайық!  
Көтерейік білекті,  
Берсін Алла тілекті.  
Наурыз тойы құтты болсын,  
Дендерің сау, мықты болсын!  
Берген батам балдай болсын,  
Жаңа жауған қардай болсын!  
Уайымдарың жоқ болсын,  
Тамақтарың тоқ болсын,  
Көйлектерің көк болсын,  
Теңгелерің көп болсын.  
Әл — Фарабидің миын берсін,  
Сүйімбайдың сыйын берсін,  
Құрманғазының күйін берсін,  
Шоқанның батылдығын берсін,  
Абайдың ақындығын берсін,  
Әбілқайырдың батырлығын берсін,  
Абылай ханның  
ақылдылығын берсін.



Орталарың толсын,  
Айтқандарым келсін!  
Әумин!

## **ҚАСИЕТ, ҚАСІРЕТ ЖӘНЕ ӨСИЕТ**

Атаны сыйлап жүргенің,  
Ананың тілін білгенің,  
Еңкейіп үйге кіргенің,  
Достармен ойнап — күлгенің —

### **ҚАСИЕТ**

Биік болсаң да байқалмау,  
Айтатын сөзді айта алмау,  
Қайысып белің қайқандау,  
Басылып шөлің, жайқалмау —

### **ҚАСІРЕТ**

Теңіздің сүзіп тереңін,  
Асылын жиып көненің,  
Өмірдің сезіп өзегін,  
Дәстүрдің алсаң керегін —

### **ӨСИЕТ**

Буыны бекіп Қасиет,  
Келмеске кетіп Қасірет,  
Құлаққа жетсе Өсиет,  
Бұл Өмір қандай асыл ед ?!

## **АТТЫҢ ЖАЛЫН ТАРТЫП МІНДІМ**

Жас күнімнен құлын бақтым,  
Тайға міндім,  
тұра шаптым.  
Құнан болды,  
Қырға шықтым,  
Қырдың төсін дуылдаттым.

Дөнен болды,  
дөнге барып,  
Дүбірлетіп байыз таптым.  
Бесті болды,  
Белге шықтым,  
Белуардан шөпке баттым.  
Таусылмады қызықтары  
Кең далада шапқан аттың.  
Ат жалынан тартып мінген  
Енді мен де азаматпын.

### ТЕКЕМЕТ

Киіз үйдің төріне  
Төселіпті текемет.  
Текеметтің өңіне  
Түскен өрнек өте көп.  
Көрген кісі пайымдар,  
Мынау гүлдің сабағы.  
Қошқар мүйіз оюлар  
Көздің жауын алады.  
Ұнап барлық адамға,  
Қиялынды жетелеп,  
Жып — жылы боп табанға  
Тиеді екен текемет.

### СЫРМАҚ

Адал ниет адамның  
Қолыменен сырылған.  
Сырмақ асыл анамның  
Қалған көзі бұрыннан.

Көрсен көзің тоймайды,  
Қандай ғажап оюлар ?!  
Жанарыңды арбайды  
Қызыл — жасыл бояулар.

## НАУРЫЗ

Қара тасты жібітіп  
Күннің көзі шуақты,  
Қыс ызғарын ұмытып,  
Қар еріді, су ақты.

Тоты құстай түрленіп,  
Келді Наурыз жасанып,  
Қысқы соғым сүрленіп,  
Қалды қарттар жасарып.

Төтем шелпек пісіріп,  
Апам көже қайнатты.  
Бос тұруға қысылып,  
Бөпемді мен ойнаттым.

## ӘЖЕМ

Қызын жақсы көреді,  
Қозым дейді монтиған.  
Алма — кезек өбеді  
Қос бетінен томпиған.

Бізге беріп жүзімді,  
Өзі тым аз жейді әжем.  
“Сүйіп едім қызымды,  
Тойып қалдым”, — дейді әжем.

## АНАШЫМ

Ақ сүт берген анашым,  
Қандай жылы қарасың ?!  
Сендей болсын әр адам  
Мәпелеген баласын.  
Күнім сен, анашым,

Айым сен, анашым,  
Өмірдің отындай  
Жүреkte жанасың.  
Тірлік нұрын сен бердің,  
Бабам тілін сен бердің.  
Сен бөлеген аялап,  
Тал — бесікте тербелдім.  
Айналайын, ардағым,  
Гүлге толсын жан — жағың.  
Бақытына баланың  
Ғұмырыңды арнадың.

### ЖЕТІ МҮШЕЛ

Он үште — отау иесі,  
Бірінші мүшел — балалық.  
Екінші мүшел — жиырма бес,  
Майданға кірер қол алып.  
Отыз жеті — үшінші,  
Енетін кезі сана нық.  
Қырық тоғыз — төртінші,  
Білінер бойдан даралық.  
Бесінші мүшел — алпыс бір,  
Өсиет айтар даналық.  
Алтыншы мүшел — жетпіс үш,  
Жастығың келмес оралып.  
Жетінші мүшел — сексен бес,  
Денсаулық қалар тоналып.  
Бұдан соң келген мүшелдер  
Жатпайды тіпті саналып.

# БАУЫР ЕТІМ – БАЛА

## “ӘЖЕ ӘЛДИІ”

Бауыр етім – бала,  
Мойныма кеп асылар.  
Топтан озып дара,  
Құшағыма асығар.

Бал татыған бала,  
Кіп – кішкентай немере.  
Ақылы мол дана,  
Қуат берер денеге.

Болашағым – бала,  
Тіл үйірген қымызым,  
Көзімдегі қара,  
Қуанышым, қызығым!

Жұбанышым – бала,  
Өмірімнің жалғасы.  
Ата – анасы пана,  
Тіршіліктің арнасы.

Көздің нұры – бала,  
Өмір күйі, жырысың,  
Миымдағы сана,  
Жұтқан ауа, тынысым.

## БІР ҮЙДЕ БЕС БАЛАМЫЗ

Бір үйде бес баламыз,  
Күнде сайран саламыз.  
Үлкен тілін аламыз,  
Сабаққа бір барамыз.

Бір үйде бес баламыз,  
Қыл өтпестей арамыз.  
Ең кішіміз Шыңғысқа  
Біз де қамқор боламыз.

## ЖАУЫН

Аспан тағы бүркіп тұр,  
Асфальт суға кілкіп тұр.  
Жүргіншілер тасада  
Қолшатырын сілкіп тұр.  
Күз аспаны жылауық,  
Жұбансайшы бір ауық.  
Күннің көзі ашылып,  
Қалсын бәрі қуанып.

## КӨЗ, ҚҰЛАҚ ЖӘНЕ ТІЛ

Атам айтты көзіме,  
Көреген де қуатты.  
Дос деп сана өзіңе  
Көз бен тілді, құлақты.  
Журнал – жұрттың жанары,  
Газет – көптің құлағы.  
Ішіндегі жазғаны  
Ақыл болып тұрады.

Кітап – тілі дананың,  
Көмейден бал төгетін.  
Сөз түбіне қарағын,  
Көріп қоймай суретін.

Қайда жүрсең, әрқашан  
Ойлап жүргін, жаным – ау,  
Көз, құлақсыз, тілсіз жан  
Соқыр, мылқау, саңырау.

## ҰСТА

“Танабұғаның екінші баласы Қошалақтан Тақсопы, одан Жолжақсы, Жолжақсыдан Жантілес туады. Ұста аталатын ру осы. Күні бүгінге дейін атадан балаға мұра болып келе жатқан оның төсі мен балғасын Қарабалық ауданында тұратын Құмаш деген кісі үйінде сақтап отыр. Ал аталған руды “Жантілес аты ұмыт болып, ұста аталып кеткен.”

*“Қыпшақ шежіресінен”.*

Атадан бұл да олқы емес,  
Ұстаның аты Жантілес.  
Кәсібін білсек болғаны,  
Есімін білу шарт емес.

Ежелден болған киелі,  
Ұстаны жұрты сүйеді.  
Қамырдай илеп болатты,  
Темірден түйін түйеді.

Бастаған сайын көшті алға,  
Суалып сулар, ошті арна.  
Келеді, бірақ, көнермей,  
Серік боп мәңгі төс, балға.

Басса да жылдар екпінін,  
Көріктің көріп септігін.  
Қылыш пен найза салған төс  
Орақты жасар жетті күн.

Айтсақ та ғұмыр қысқа деп,  
Өткеннен қалған нұсқа көп.

Мақтанып перзент отырар  
Бабамыз біздің ұста деп.

Шығыр ма, әлде күпшек пе,  
Қажетің дайын, тырс етпе.  
Қайнаған судан суырылып  
Шығады бұйым әп — сәтте.

Таңдайын қаққан тұстасы,  
Бабында тіпті қышқашы.  
Соғатын жырдың семсерін  
Болсам — ау сөздің ұстасы.

Біздерде кімнің өші бар ?!  
Шөпшектер ертең есі бар,  
Атымды айтпай, атамыз  
Ақын деп жатса, несі бар ?!

## **ҰҚСАС СӨЗДЕР, ТҮРЛІ ҰҒЫМДАР**

### **“БАЛА МЕН ДАНАНЫҢ СӨЗ ҚАҒЫСУЫ”**

**Бала:**

Көп ойнадым далада,  
Қарным ашып кетті.

**Дана:**

Қарны ашқан балаға  
Жаным ашып кетті.

**Бала:**

Болса да жұрт наразы,  
Аузымды ашып тұрдым мен.